ІНСТИТУТ МОВОЗНАВСТВА ім.О.О.ПОТЕБНІ
АН УКРАЇНИ

На правах рукопису

ВАЛЬЧУК Валентина Анатоліївна

АНАЛІЗ КОМПАРАТИВНИХ ФРАЗЕОЛОГІЗМІВ ПОЛЬСЬКОЇ МОВИ З КОМПОНЕНТОМ-ДІЄСЛОВОМ РУХУ /З ЗАЛУЧЕННЯМ УКРАЇНСЬКОГО МАТЕРІАЛУ/

Спеціальність 10.02.03 - слов"янські мови

А В Т О Р Е Ф Е Р А Т

дисертації на здобуття вченого ступеня кандидата філологічних наук

Київ - 1993

ЛННБ України ім.В.Стефаника
00778913 (Z)

Робота виконана на каф... гічного факультету Львівського державного університету ім.І.Фран-ка.

Науковий керівник – кандидат філологічних наук, доцент І.М.ТЕПЛЯКОВ

Офіційні опоненти: доктор філологічних наук А.Й.БАГМУТ
кандидат філологічних наук, доцент Т.О.ЧЕРНИШ

Провідна організація – Одеський державний університет

Захист відбудеться "16" лютого 1994 р. о 10 годині на засіданні спеціалізованої ради /шифр Д.016.28.01/ по захисту дисертацій на здобуття вченого ступеня доктора філологічних наук при Інституті мовознавства ім.О.О.Потебні АН України /252001, м.Київ, вул.М.Грушевського, 4/.

З дисертацією можна ознайомитися у бібліотеці Інституту мовознавства ім.О.О.Потебні АН України.

Автореферат розісланий "14" січня 1994 р.

Вчений секретар
спеціалізованої ради
доктор філологічних наук Н.Г.ОЗЕРОВА

НБ ім. В. Стефа...

Об"єкт дослідження. Реферована дисертація присвячена дослідженню функціонально-семантичних особливостей компаративних фразеологічних одиниць /КФО/ сучасної польської мови з компонентом-дієсловом руху. Одночасно завдання, поставлені у роботі, спрямовані на вирішення одного з центральних питань теорії фразеології - проблеми фразеологічної номінації.

Актуальність теми. Незважаючи на численність та різноманітність праць, тією чи іншою мірою пов"язаних з номінативною функцією ФО, феномен фразеологічної номінації досі залишається найменш дослідженою сферою номінативної діяльності. Сьогодні переважна більшість вчених визнає виконання фразеологізмами функції називання. Розуміючи номінацію широко, вони, як правило, зводять функціональну цінність ФО лише до називання емоцій, станів, вираження експресії, оцінки тощо, заперечуючи або нівелюючи наявність у одиниць фразеологічного рівня власне номінативної /денотативної/ функції. Недооцінка номінативних можливостей ФО зумовлена недостатньою вивченістю їх у функціональному аспекті. У численних працях, присвячених проблемам функціональної значущості фразем, їхнє значення, в основному, досліджувалося на системному рівні /за сигніфікатом/, а функціональна цінність унаслідок цього обмежувалася виконанням тільки/переважно експресивної функції. Застосування ж функціонального підходу дає змогу стверджувати, що ФО не лише характеризують ті чи інші явища об"єктивної дійсності, а й диференціюють поняття про них, виконуючи, таким чином, власне номінативну функцію. Актуальність обраної теми мотивуємо ще й тим, що фразео-семантична група польських фразеологізмів з компонентом-дієсловом руху ще не була об"єктом спеціального дослідження ні в польському, ні в українському мовознавстві. Відсутні також роботи зіставного характеру у сфері польської та української фразеології.

Мета і завдання дослідження. Мета роботи - дослідити найважливіші особливості фразеологічної номінації і встановити, як компаративні фразеологічні засоби польської мови диференціюють поняття руху-переміщення. З огляду на вказану мету ми ставимо ряд конкретних завдань, найважливішими з яких є: 1/ розглянути існуючі точки зору на проблему фразеологічної номінації; 2/ дослідити специфіку найменування ФО в системному та функціональному аспектах; 3/ по можливості найбільш повно виявити коло КФО, які беруть участь у членуванні поняття руху-переміщення; 4/ дослідити структурно-семантичні особливості КФО даної фразео-семантичної групи та виявити причини, які впливають на співвід-

ношення аспектів їх смислової структури; 5/ на основі виявлених семантичних особливостей ФО вивчити їхню функціональну та номінативну значущість як одиниць, якісно відмінних від слова; 6/ на основі зіставного аналізу семних структур польських та українських КФО виявити загальні та часткові збіги та відмінності у диференціації поняття руху-переміщення у мовах, що порівнюються.

Наукова новизна. Вивчення номінативної значущості фразеологічних одиниць з позицій функціональної та системної фразеології ще не отримало відповідного теоретичного осмислення і практичного застосування. Тому у роботі зроблено спробу двостороннього трактування номінативної сутності ФО: на рівні системи та на рівні функціонування, - що дає змогу частково вирішити проблеми, пов"язані з визначенням функціональної цінності фразеологізмів. У роботі, вперше здійсненій на матеріалі польської та української мов, аналізуються фактори, які впливають на міру виконання ФО номінативної функції, і відповідно до цього визначаються їх типи.

Теоретичне значення дослідження полягає у його спрямованості на вирішення основних дискусійних питань фразеологічної теорії. Результати дослідження розширюють межі розуміння лінгвістичної суті ФО як знака, типологічно відмінного від слова - основної номінативної одиниці мови, і тим самим дають змогу по-новому осмислити функціональну цінність фразеологізму.

Практичне значення. Основні висновки і положення роботи можуть бути використані при навчанні польської мови як іноземної, зокрема у вузівському курсі "Лексика та фразеологія польської мови" та спецкурсах з фразеології, а також у теорії та практиці перекладу. Окремі спостереження та методика можуть застосовуватися у подальших зіставних дослідженнях фразеологічних систем двох близькоспоріднених мов. Фактичний та ілюстративний матеріал дослідження може бути використаний при укладанні фразеологічних словників тезаурусного, синонімічного та перекладного типів.

Методика дослідження. Дослідження проводиться у синхронному аспекті методом опозицій як основного прийому інтерпретації мовних фактів. При визначенні внутрішніх структурних особливостей семантики аналізованих фразем застосовувався компонентний аналіз. Для уточнення індивідуального набору сем у смисловому обсязі компаративних зворотів використовувався метод контексту-

ального аналізу. На різних етапах дослідження застосовувався метод зіставного аналізу.

Матеріалом дослідження стали дані фразеологічного та тлумачних словників польської мови, а також спеціальних пареміологічних збірників народних висловів. Для збору фактичного та ілюстративного матеріалу нам люб"язно була надана можливість користуватися картотекою фразеологічного словника на кафедрі загального мовознавства університету ім.М.Кюрі-Склодовської у Любліні. Важливим джерелом поповнення текстових прикладів стали твори польської художньої літератури XIX-XX століть. Основним джерелом українського фактичного та ілюстративного матеріалу став одинадцятитомний "Словник української мови", який вважається найповнішим лексикографічним збірником українських фразеологізмів.

Апробація роботи. Матеріали дослідження доповідалися на звітних наукових конференціях викладачів Львівського університету у 1991-1993 рр. та на міжнародній науковій конференції "Актуальні проблеми слов"янської філології" /Москва, 1993 р./. Дисертація була обговорена і схвалена на засіданнях кафедри слов"янської філології Львівського університету та відділу загального і слов"янського мовознавства Інституту мовознавства ім.О.О.Потебні АН України. З теми дисертації опубліковано чотири наукові роботи.

Структура роботи. Дисертація складається із вступу, двох розділів, висновків, списку використаної літератури та списку скорочень.

Основний текст дослідження складає 116 сторінок машинопису.

З м і с т р о б о т и

У вступі дається короткий огляд літератури з теми дисертації; обґрунтовується вибір теми дослідження, його актуальність та новизна; визначаються теоретичні позиції аналізу матеріалу; формулюються мета і завдання роботи; називаються джерела та методи дослідження.

Розділ I - "Теоретичні проблеми фразеологічної номінації" - відкривається визначенням змісту понять "номінація" і "коннотація". Обидва терміни ми трактуємо широко. Коннотацію розуміємо як будь-який компонент, який доповнює предметно-понятєвий та граматичний зміст мовної одиниці і надає їй експресивної функції, обумовленої культурно-історичними знаннями носія мови, його відношенням до позначуваного та прагматичними цілями мовлення. Номінація трактується як позначення всього відображуваного і пізнава-

ного людською свідомістю, всього сущого чи мислимого: предметів, осіб, дій, якостей, відношень і подій.[1]

Для ФО, на відміну від слів – основних номінативних одиниць мови, характерна не пряма, а вторинна номінація, зокрема такий її вид, як вторинна неавтономна. Розмежування автономної та неавтономної вторинної номінації, яке, наскільки нам відомо, не проводиться в українському мовознавстві, є суттєвим з точки зору найменування фразеологічними засобами, тому що дає змогу відзначити принаймні дві його характерні особливості. По-перше, можна стверджувати відносну несамостійність номінативної функції ФО, оскільки співвіднесеність фразеологізмів з позначуваними явищами дійсності завжди тією чи іншою мірою зумовлена семантикою кожного з компонентів даної одиниці. По-друге, віднесення фразеологізмів до одиниць вторинної неавтономної номінації підтверджує релевантність для фразеологічного називання таких параметрів, як експресивність та оцінність, оскільки неавтономні найменування за самою своєю природою включають експресивно-оцінні компоненти.

Відзначаючи неавтономний характер фразеологічної номінації, дослідники, проте, не можуть досягти єдності у розумінні номінативної цінності ФО. Ряд вчених вважає, що найважливішою властивістю фразеологізму є здатність називати єдине поняття і, отже, ототожнюватися із словом як основною номінативною одиницею. Такий підхід веде до ігнорування коннотативного компонента смислової структури ФО, питома вага якого у фразеологізмі значно більша, ніж у слові. Визначаючи ступінь поняттєвості ФО, як і кожного мовного знака, слід враховувати нетотожність таких термінів, як "поняття" і "значення", а в зв"язку з цим – розмежовувати системний та функціональний підходи до мовних фактів. Очевидно, на рівні системи фразеологізми виражають найбільш загальне поняття, наближаючись, таким чином, до слова і виконуючи перш за все номінативну функцію. При функціонуванні ж загально-поняттєві ознаки "пригашуються", а актуалізуються часткові, специфічні, серед яких вагомими є власне коннотативні. Усе сказане вище зовсім не означає, що пізнавальна цінність ФО полягає лише у наявності в їхній семантичній структурі емоційно-експресивних, оцінних та стилістичних елементів, як вважають деякі дослідники, відмовляючи фразеологізмам у виконанні номінативної функції.

I/ Гак В.Г. К типологии лингвистических номинаций // Языковая номинация /Общие вопросы/. – М.: Наука, 1977. – С.234.

Для більшості лінгвістичних досліджень останніх років характерне визнання за фразеологізмами номінативної функції. Однак і при такому підході до функціональної цінності ФО відсутня єдність у трактуванні ступеня номінативності фразеологічних сполук. Частина дослідників схиляється до думки, що ФО виконують переважно експресивну функцію. Нерідко вчені, для яких характерна дана точка зору, не завжди послідовні у своїх висловлюваннях, а при аналізі фактичного матеріалу виділяють у семантичній структурі ФО семи предметно-поняттєвого, а не коннотативного аспекту. Очевидно, певну ясність у дану проблему можна внести, послідовно розмежовуючи системний та функціональний підходи. Аналізуючи системне значення фразеологізму, дослідники приречені на виділення у семантичній структурі ФО найбільш загальних сем /як сигніфікативного, так і денотативного характеру/. На підставі цього робиться висновок про те, що фразеологічні сполуки збігаються у предметно-поняттєвій частині значення із синонімічним словом, тобто не мають власної номінативної цінності. Уся ж значущість їх як одиниць найменування зводиться до тих емоцій, відношень та оцінок, які вони виражають. Однак, як відомо, фразеологічна одиниця повністю "розкривається" лише при функціонуванні: власне актуалізуючись у процесі мовлення, вона виявляє все багатство інформації, яку в собі несе, - як предметно-поняттєвої, так і коннотативної, передаючи більш тонкий смисл та емоційні відтінки позначуваного. Таким чином, фразеологізмові властива біфункціональність: характеризуючи, описуючи явище об"єктивної дійсності, він о д н о ч а с н о називає його.

Проблема номінативної значущості ФО тісно пов"язана з питанням про наявність у їхній семантичній структурі сигніфікативного та денотативного аспектів значення. Ряд вчених стверджує, що фразеологізми називають не предмети, а поняття про них, обмежуючи їхню семантику сигніфікативним аспектом та вважаючи релевантною рисою фразеологічного значення його широту. Інші, навпаки, зазначають, що загальний аспект значення у ФО відсутній. Окремі автори приписують ФО абстрактне і конкретне значення одночасно. "Примирити" ці точки зору, на наш погляд, можна, враховуючи специфіку виникнення та функціонування фразеологічних одиниць. Виникаючи внаслідок метафоричного переосмислення свого прототипу - вільного словосполучення - шляхом відчуження від його суттєвих ознак, фразеологізм набуває узагальненого /сигніфікативного/ значення. Співвідносячись з новим денотатом, ФО

позначає нові його властивості і повідомляє про нього більше, а значить, конкретизує той об"єкт реальної дійсності, з яким співвідноситься. Найбільш яскраво конкретизуючий характер фразеологічної номінації виявляється при функціонуванні стійких сполук. Власне актуалізація фразеологізму у мовленнєвому акті знімає суперечність між абстрактним /системним/ та конкретним /функціональним/ значенням ФО. Тому ми можемо стверджувати, що власну, специфічну номінативну значущість фразеологізм виявляє як одиниця функціональна, оскільки саме його виникнення орієнтоване на виконання комунікативної функції. Незважаючи на те, що денотативний аспект присутній у смисловій структурі ФО вже на мовному рівні, наочно-чуттєве типізоване уявлення - його основа - повністю виявляється лише при актуалізації одиниці.

Процеси становлення та функціонування ФО слід враховувати, очевидно, і при визначенні денотата фразеологічних сполук. Деякі вчені вважають, що денотатом ФО є не предмет, а його ознака, інші - що ситуація /фрагмент дійсності/. На близьких позиціях до останніх стоять ті дослідники, які одну з характерних властивостей фразеологічної номінації вбачають у її синтетичності, тобто здатності до одночасного позначення кількох ознак /сторін/ об"єкта позамовної дійсності. Визнаючи синтетичність однією із специфічних та релевантних ознак фразеологічної номінації, ми, однак, вважаємо її певною мірою наслідком того, яким чином ФО диференціює позамовну дійсність. У зв"язку з цим правомірним, на наш погляд, буде виділення двох денотатів фразеологічної одиниці. Вільне словосполучення, яке є основою для формування фразеологізму, позначає якусь ситуацію об"єктивної реальності. Власне ця ситуація і вважається денотатом-I. Однак ФО як одиниця вторинної номінації виникає для того, щоб своїми компонентами позначити інший об"єкт реальної дійсності, тобто денотат-2. Таким чином, фразеологічна сполука має два денотати, один з яких лежить у сфері предметних відношень реального світу /денотат-I/, другий - у сфері психічних понять /денотат-2/. На наш погляд, специфіка фразеологізму як одиниці вторинної номінації власне і полягає у тому, що обидва денотати співіснують у ньому одночасно /паралельно/, творячи ніби "подвійний" денотат. Очевидно, денотат-I у ФО на системному рівні існує у потенційному /латентному/ вигляді і "оживає" при її актуалізації, формуючи разом з денотатом-2 власну номінативну цінність фраземи.

Для визначення номінативної значущості ФО суттєвим є питан-

ня про її внутрішню форму. Ряд вчених відзначає своєрідність внутрішньої форми фразем порівняно з лексемами, вважаючи, що актуальне значення ФО віддалене від етимологічного /В.П.Жуков/ або, навпаки, поєднується з ним /В.М.Мокієнко/. На наш погляд, внутрішня форма присутня в актуальному значенні фраземи, зумовлюючи ті додаткові семантичні /як смислові, так і коннотативні/ відтінки, які свідчать про номінативну цінність ФО. Значна питома вага внутрішньої форми у фразеологічних номінаціях особливо яскраво виявляється при функціонуванні ФО. Ознаки внутрішньої форми звичайно не вичленовуються при системному підході до вивчення значень, а при актуалізації фразеологізму виявляються у найтонших відтінках денотативного та коннотативного характеру. Відзначаючи провідну роль внутрішньої форми у фразеологічній номінації, ми поділяємо точку зору групи дослідників і вважаємо її, однак, не категоріальною ознакою ФО, а лише особливістю фразеологічного найменування, оскільки не можна не враховувати, що номінація у ФО має місце й тоді, коли внутрішня форма втрачається.

Характер внутрішньої форми фразеологізму визначає ступінь його образності. Високо оцінюючи роль образності у формуванні та функціонуванні фразеологічних одиниць, ряд дослідників вважає її категоріальною ознакою фразем, що знаходить своє відображення у численних класифікаціях та визначеннях ФО. Однак ми стоїмо на позиціях В.М.Мокієнка, який вважає образність лише складовою частиною експресивності, надаючи першій роль факультативної, а другій - категоріальної ознаки фразеологізму. Фразеологічний образ - це єдність суперечностей. З одного боку, умовою його існування є узуально-закріплений характер образу, що виявляється у його стабільності, стереотипності, у відсутності ефекту новизни самого образу і послабленні його виражальної сили. З другого боку, його призначення полягає у здатності викликати наочні уявлення, яскраві картини, на фоні яких мовці сприймають предметно-понятєвий зміст образних одиниць. Таким чином, у системі мови образ існує у "згорнутому" вигляді /у формі узуально-закріплених уявлень/, а "розгортається" і повністю виявляється при актуалізації фраземи. Відзначаючи більшу інформативну насиченість фразеологічного образу в порівнянні з лексичним, фразеологи нерідко зводять усю його цінність до сфери коннотацій. Ми не можемо з цим погодитися.. Про те, що неактуалізованими,"фоновими" /на системному рівні/ можуть залиша-

тися і денотативні семи, свідчить хоча б існуюча ідеографічна практика, коли словникові дефініції одного й того ж фразеологізму не збігаються у різних словниках власне за денотативними семами. Тому більш правомірним, на нашу думку, є пояснення специфіки фразеологічної образності - порівняно з образністю лексичною - більшим ступенем конкретизації, деталізації, експресивної експлікації образу та більшими можливостями для одночасної реалізації як номінативної, так і коннотативної функцій.

Розділ П - "Функціонально-семантичний аналіз компаративних фразеологізмів польської та української мов з компонентом-дієсловом руху" - починається з опису особливостей номінації компаративними фразеологічними одиницями - специфічної складової частини фразеологічного фонду. Деякі дослідники заперечують наявність у КФО переосмислення, зводячи семантику даних одиниць до простої суми значень їх складників. Таким чином, дані одиниці визнаються одиницями не вторинної, а прямої номінації. Як показано у роботі, таке твердження є безпідставним. Найменування за допомогою КФО, як і за допомогою інших фразеологічних засобів, має вторинний неавтономний характер. Інші вчені, навпаки, вважають, що усім традиційним порівнянням притаманне цілісне семантично трансформоване значення. На нашу думку, таке твердження є занадто категоричним, хоча слід визнати, що традиційне вживання порівняльних зворотів веде до певної консолідації значень їхніх компонентів. Як правило, це пояснюється тим, що в основі порівняння відбувається фіксоване перегрупування сем: ознаки, за якими проводиться зіставлення, висуваються на перший план, а решта ознак відсувається, хоча остаточно й не "погашується". Потрібна сема з порівняльної частини "видобувається" автоматично. Такий підхід до даної проблеми є опосередкованим запереченням власне номінативної значущості КФО. Якби порівняльна частина лише дублювала ознаку, наявну у першому компоненті, то цінність компаративів як мовних одиниць зводилася б, у кращому випадку, до інтенсивності вираження даної ознаки, тобто вони мали б виконувати лише експресивну функцію. Однак результати здійсненого нами аналізу, а також дослідження інших авторів свідчать про протилежне. З точки зору міри виконання називної функції та співвідношення сигніфікативного і денотативного аспектів значення КФО можна поділити на інтенсиви /квантитативи/ та кваліфікативи /кваліативи/. Останні характеризуються значною збалансованістю сигніфікативного та денотативного аспектів значення. Пер-

ший з компонентів сполук такого типу виражає ознаку, покладену в основу зіставлення, імпліцитно і позначає лише загальне поняття, а тому вимагає додаткової семантичної деталізації і конкретизації. Основне семантичне навантаження у подібних КФО припадає на порівняльну частину, яка виконує якісно-характеризуючу функцію. Напр.: chodzić jak słoń - 'ходити важко, незграбно', chodzić jak żuraw - 'ходити просто, неприродно виструнчившись' або 'ходити гордовито', chodzić jak sum - 'ходити похмуро, понуро, мовчки'. До інтенсивів належать компаративні звороти з експлікованим у основі порівняння tertium comparationis. Перегрупування сем у семантичній структурі порівняльної частини зумовлює актуалізацію тієї з них, котра кореспондує з ядерною семою основи порівняння. Актуалізована сема компонента-образу порівняння накладається на відповідну сему primum comparationis, внаслідок чого виникає підсилювальний ефект. Основним у семантичній структурі подібних фразеологізмів стає сигнифікативний аспект. Однак диференціальні семи образного компонента ніколи не "згасають" повністю, інформативність образу полягає не лише у семах, що виражають значення tertium comparationis, але й у наборі тих приватних ознак, що не отримують активної актуалізації при створенні фразеологічного звороту. Так, смислова структура квантитативного фразеологізму mknąć/pędzić jak strzała зводиться не лише до вираження ознаки 'дуже швидко, миттю', а й ускладнюється семами 'вільно', 'легко', 'нестримно'. Очевидно, що ті чи інші семи з числа імплікованих у образі актуалізуватимуться залежно від контексту. Таким чином, можна стверджувати, що кожний із семантичних планів образу в порівняльних конструкціях, на відміну від фразеологізмів іншого типу, завжди має своє явне, експліцитне вираження, хоча свого повного оформлення образ у КФО набуває лише при мовленнєвій актуалізації.

Характерною особливістю найменування компаративними фразеологізмами є також організуюча роль основи порівняння, оскільки вона виражає основне поняття, яке передає зворот у цілому. У КФО аналізованого нами типу саме одна із сем у значенні дієслова є відправною точкою у взаємодії дієслівного компонента та порівняльної групи. Очевидно, що різні компоненти смислової структури дієслова можуть відрізнятися своєю продуктивністю у процесі фразеологізації. Здійснений нами аналіз показав, що семи системного характеру із семантичної структури дієслова виявляють низьку продуктивність при творенні фразем, зате ознаки індивідуально-

го характеру надзвичайно продуктивні і уточнюються рядом приватних кваліативних сем. Виявлена нами невідповідність у сферах та способах номінації за посередництвом дієслівних лексем та дієслівних КФО є підтвердженням таких характерних рис фразеологічного найменування, як селективність та антропоцентризм.

Семантичний обсяг будь-якого фразеологізму складає набір ознак /сем/ усіх трьох аспектів фразеологічного значення: сигніфікативного, денотативного та коннотативного, які ми досліджуємо у комплексі. Власне ця сукупність значень, представлена в семантиці ФО певним набором сем, і складає своєрідність її смислового змісту, зумовлює специфіку ФО як особливої одиниці мови. В аналізованих КФО сигніфікативний аспект значення, що відображає їх основну понятійну співвіднесеність, репрезентує сема 'рух-переміщення', яка властива усім аналізованим КФО і свідчить про їхню смислову близькість. З денотативним аспектом ми пов"язуємо конкретність значення ФО, не лише співвіднесеність з об"єктивною реальністю, а й участь у її членуванні, уточнення і конкретизацію позначуваних понять про предмети. Денотативний аспект у семантичній структурі ФО відображає лише один бік специфіки ФО порівняно із словом - предметність /конкретність/ її значення. Інший бік - яскрава експресивність і оцінність - зумовлений коннотативним аспектом. Конкретно коннотації виявляються у посиленні предметно-логічного значення фразеологізму елементарним смислом 'дуже, великою мірою'. Зрозуміло, що дана сема притаманна переважно сполукам з повністю або частково експлікованим у основі порівняння tertium comparationis. А експресивність як особлива виразність, яскравість висловлювання властива всім без винятку фраземам аналізованого типу. Її ступінь, як правило, залежить від ступеня переосмислення КФО: експресивність зростає з ослабленням чисто компаративних відношень між компонентами КФО і посиленням метафоричності образної частини. Крім того, експресивність компаративів тим більша, чим "несподіваніший" образ лежить у їх основі. Поряд з експресивним значенням важливе місце в семантиці ФО посідає емоційно-оцінне значення, представлене у коннотативному аспекті семою 'схвалення/несхвалення'. Стилістична інформація про рух закладена у коннотативній семі 'функціонально-стилістична маркованість', яка сигналізує про окремий стиль мовлення та сферу вживання фразеологізму.

Особливу увагу в роботі звернено на внутрішньоструктурні семантичні особливості КФО з компонентом-дієсловом руху. Мето-

дом компонентного аналізу виділяються інтегральні та диференціальні ознаки /семи/, які разом складають смисловий обсяг будь-якого фразеологізму. При цьому особливо детально розглядаються диференціальні семи, оскільки саме вони визначають парадигматичну цінність ФО. Зокрема, виділені семи, які вказують на: 1/ темп руху /'швидко' - biegnie jak na pożar, бігти як на пожежу, 'повільно' - poruszać się jak żółw, рухатися як черепаха/; 2/ фізичні особливості руху /його звуковий аспект, манеру рухатися і т.п. - 'тихо' - wsuwać się jak cień, іти як тінь, 'легко' - biec jak lis, бігти як тигр, 'спритно' - pełznąć jak wąż, повзти як вуж, 'важко, вайлувато, незграбно' - chodzi jak słoń, ходити як слон, 'перевалюючись' - chodzić jak kaczka, ходити як качка, 'прямо, неприродно виструнчено' - chodzi jakby kij połknął, ходити ніби аршин проковтнув/; 3/ поведінку суб"єкта руху /'обережно' - iść jak złodziej, красти-ся як злодій, 'інтенсивно' - ganiać jak pies, бігати як собака, 'невпевнено' - chodzić jak spętany, іти як не своїми ногами, 'стрімко' - wpaść jak burza, вилетіти як буря, 'поспішно, поквапливо' - biec jak szewc z butami na jarmark, 'нетерпляче, гарячково' - latać jak opętany, бігати як ошалілий, 'нервово, неспокійно' - miotać się jak zwierz po klatce, метатися як загнаний звір, 'механічно' - biegać jak w tańcu, бігати як заведений, 'гордовито, поважно' - chodzić jak paw, ходити як пава, 'урочисто, помпезно' - chodzić jakby na szczudłach, 'охоче' - iść jak w dym, 'неохоче' - iść jak na ścięcie, іти немов на кару, 'сміливо, відважно' - iść jak w taniec, 'пасивно, покірно' - iść jak baran, іти як овечка, 'неуважно' - leźć jak ślepy, іти наче сліпець/; 4/ емоційно-психічний стан носія руху /'стурбовано, заклопотано' - chodzi jak błędny, 'похмуро, понуро, мовчки' - chodzić jak sum, ходити як побитий, 'запаморочено, приголомшено' - chodzić jak głupi, ходити як у чаду, 'знічено, засоромлено' - pójść jak zmyty, піти як водою облитий, 'неосмислено, непритомно' - chodzić jak pijany, ходити як п"яний, 'збуджено, піднесено, окрилено' - chodzić jak pijany, ходити як захмелілий, 'бездумно, безвільно, байдуже' - iść jak na ścięcie, йти як стадо/; 5/ цілеспрямованість руху /'безцільно' - biega jak laufer, ходити як неприкаяний/; 6/ наслідок руху /'безрезультатно' - pójść jak zmyty, 'наражаючись на небезпеку' - iść jak lwu w paszczę /; 7/ характеристику ру-

ху у просторовому відношенні /'невідступно' - chodzić za kim jak pies, бігати як цуцик за ким, 'прямо' - iść prosto jak strzelił, 'наосліп' - biec jak stado owiec przed wilkiem, бігти як перелякане стадо/; 8/ кількісну характеристику руху /'у великій кількості' - iść kupą, іти купою, 'самотньо' - chodzić jak Samson /; 9/ зовнішній вигляд носія руху /'ослаблено, вичерпано' - chodzić jak z krzyża zdjęty, 'бідно, неохайно' - chodzić jak Sorso /. Окремі смислові ознаки, в свою чергу, можуть виступати як архісеми стосовно інших. Продемонструємо це на прикладі ФО, що вживаються на позначення темпу руху. Їх можна згрупувати за двома основними ознаками: 'швидко' та 'повільно'. Одночасно обидві вони конкретизуються додатковими приватними семами: 'швидко, долаючи перешкоди' /sadzić jak sarna, гнати як серна/; 'швидко, легко, без перешкод' /jechać jak po szkle /; 'швидко, поспішно' /biec jakby smagnięty biczem, бігти неначе хтось впік гарячим залізом/; 'швидко, нестримно, навально' /iść jak lawina, мчати як лавина/; 'швидко, негайно, без зволікання' /biec jak na skrzydłach, бігти мов на крилах/; 'швидко, миттю' /lecieć jak błyskawica, летіти як блискавка/; 'швидко, стрімко' /mknąć jak wiatr, мчати як вітер/; дуже швидко, неопановано, неврівноважено' /biec jak szalony, бігти як ошалілий/; 'дуже повільно' /iść jak ślimak, іти слимаковим ходом/; 'повільно, зупиняючись' /wlec się jak za pogrzebem /; 'повільно, мляво, лінивo' /chodzić jak senna mucha, ходити як сонна муха/; 'повільно, стомлено, через силу' /leźć jakby miał sto lat, лізти як дід/; 'повільно, неохоче' /wlecze się jak bernardyn za kwestą /. Всього у роботі описано 39 денотативних сем. Ці семи у смисловому обсязі ФО не існують ізольовано, а певним чином переплітаються, перетинаються, співіснують між собою, створюючи тим самим, з одного боку, труднощі при їх виділенні, а з другого - зумовлюючи специфіку та особливу ємність фразеологічного значення порівняно з лексичним. Так, у фраземі biegać /latać jak kot z pęcherzem можна виділити такі семи: сигніфікативну - 'рухатися, переміщаючись'; денотативні - 'рухатися безцільно' /характеристика руху з точки зору мети його здійснення/, 'неперервно' /часова характеристика руху/, 'у різних напрямках' /просторова характеристика руху/, 'безладно, хаотично' /характеристика поведінки носія руху/; коннотативні - 'несхвальне', 'іронічне', 'частовживане'.

Наявність у семантичній структурі КФО аналізованого типу великої кількості диференціальних /денотативних/ ознак є свідченням того, що функціональна цінність фразеологізмів не зводиться лише до експресивності, а полягає у конкретизації тих понять, які вони виражають, тобто ФО мають певну власну номінативну значущість. Виділені нами ознаки денотативного аспекту, на нашу думку, переконливо свідчать про те, що номінативна цінність фразем не обмежується коннотативними елементами значення, а суттєво доповнюється елементами денотативними. Мовний статус ФО як одиниці, відмінної від слова, і полягає саме в одночасній конкретизації і характеристиці явищ відображуваної дійсності.

При зіставленні польських та українських фразеологізмів з компонентом-дієсловом руху нами виявлено певну кількість повністю еквівалентних одиниць, однакових за семантичним обсягом, образністю та формально-граматичною будовою /chodzić jak kaczka - ходити як качка, chodzić jak niedźwiedź - ходити як ведмідь, chodzić jak senna mucha - ходити як сонна муха/. Одночасно більшість аналізованих фразем ми можемо кваліфікувати як часткові еквіваленти різних типів. Найчисленнішу групу складають ФО, які частково не збігаються за семантичним обсягом, передаючи спільне загальне значення і відрізняючись окремими диференціальними семами. Так, українські сполуки з семою 'неосмислено, непритомно' /ходити мов сновида, ходити як п"яний, ходити як непритомний і т.п./ марковані додатково ознакою 'наосліп, не вибираючи дороги'. Аналогічним польським фразеологізмам /chodzić jak lunatyk, chodzić jak pijany, chodzić jak nieprzytomny та ін./ подібне ускладнення семантики не властиве. Крім того, нами виявлені випадки, коли КФО в обох мовах збігаються за одним значенням, а інше реалізує лише одна з одиниць. Наприклад, пол. chodzić jak we śnie та укр. ходити наче у сні передають значення 'неосмислено, непритомно', а українська одиниця в іншому контексті вказує на зовнішній вигляд та фізичний стан носія руху - 'ходити ослаблено, вичерпано'. Виявлені нами приклади свідчать і про те, що ідентичні за основою образу та компонентним складом КФО у кожній з мов можуть передавати окреме значення. Так, польський фразеологізм tłuc się jak Marek po piekle означає 'рухатися безцільно, нервово, неспокійно', а український товктися як Марко по пеклу - 'рухатися дуже багато, безладно, без потреби'. Семантичні розбіжності у значенні КФО польської та української

мов можуть бути зумовлені різними параметрами компарабельності даних одиниць: відмінністю у семантичному обсязі та експресивній забарвленості дієслівного компонента /włóczyć się jak lunatyk - 'безцільно' та ходити мов сновида - 'неосмислено, непритомно, наосліп'/; різними образними основами /chodzić jak sum - 'похмуро, понуро, мовчки' та ходити як з похмілля - 'похмуро, мовчки, роздратовано, неохайно'/; наявністю в номінативному значенні лексеми, що виступає в ролі порівняльної частини, сем, не властивих цій лексемі в іншій мові /chodzić jak paw - 'гордовито, набундючено, пихато' та ходити як пава - 'багато, яскраво вбраним'/.

Розбіжності у семантиці польських та українських фразем аналізованого типу виявляються на рівні не лише денотативного, а й коннотативного аспекту значення. ФО, які в основному збігаються за своїм предметно-логічним значенням, можуть відрізнятися ступенем експресивності /укр. бігти неначе хтось впік гарячим залізом більш експресивне, ніж пол. biec jakby smagnięty biczem при однаковому денотативному значенні 'швидко, поспішно, прожогом, стрімголов, раптово'/, емоційною оцінкою / walić jak szalony - 'схвальне', передає захоплення мовця, лізти наче скажений - 'несхвальне' при збігові денотативного аспекту значення - 'нестримно, навально, незважаючи на перешкоди, на небезпеку'/, сферою вживання /пол. lecieć chmurą вживається лише на позначення одночасного руху великої кількості птахів, укр. йти хмарою може позначати, крім того, і рух великої маси людей/. Відмінності у коннотативному аспекті польських та українських фразем детермінуються, як правило, їхньою різнообразністю, різницями у смисловому обсязі компонента-основи порівняння, наявністю різних приватних сем денотативного характеру, вимогами контексту.

У висновках відображені основні підсумки дослідження.

I. Фразеологізм, подібно до слова, виконує у мові функцію називання. Однак фразеологічні сполуки з"являються не для позначення нових денотатів, а для інтенсифікації і конкретизації понять про вже існуючі предмети та їхньої характеристики. Тому термін "фразеологічна номінація" ми пов"язуємо з наявністю у ФО не лише денотативного аспекту значення /функція конкретизації/, а й коннотативного /функція інтенсифікації та оцінки/. При такому /широкому/ підході до проблеми номінації, коли йменуванню підлягає уся семантична сфера ФО, відпадає необхідність протиставляти номінативну функцію фразеологізму його емотивній функ-

ції.

2. При визначенні знакової функції фразеологізмів вирішальну роль відіграє їхній компонентний склад. Фраземи аналізованого нами типу можуть виконувати конкретизуючу /кваліфікативи/ або підсилюючу /інтенсиви/ функцію.

3. Набагато більше значення при фразеологічній номінації, ніж при номінації лексичній, має внутрішня форма ФО. Вона, як правило, наявна в актуальному значенні фразеологізму. Це пов"язано із специфічною денотативною співвіднесеністю ФО: вона має два денотати, які співіснують у ній одночасно.

4. Компоненти фразеологічного сполучення не втрачають повністю зв"язку з лексико-семантичним полем, до якого вони належать, тобто не перестають бути словами з притаманним їм "дофразеологічним" семантичним потенціалом. Ступінь делексикалізації ФО у мовленні менший, ніж у мові.

5. Релевантною ознакою фразеологічних найменувань є їхнє емоційно-оцінне забарвлення. Однак, як показав проведений аналіз, виділення сем емоційно-оцінного значення часто пов"язане з великими труднощами, зумовленими суб"єктивним підходом до їх вичленування та впливом контексту.

6. Наявність численних денотативних сем, виділених у роботі, свідчить про участь ФО у якісному членуванні світу.

7. Оскільки більшість із наведених у роботі специфічних рис фразеологічної номінації найбільш яскраво виявляється при актуалізації фразем, можемо висловити припущення про власну номінативну цінність ФО як одиниці функціональної, а не системної.

8. Загальне значення КФО аналізованого нами типу у ряді випадків залежить від семантико-граматичних особливостей основи порівняння - дієслівного компонента. Вплив граматичного значення дієслова здійснюється, в основному, за двома ознаками: 'одноразовість/ітеративність' та 'тривалість/моментальність'.

9. Зіставний аналіз польських і українських КФО дав змогу виявити групу конгруентних фразем, яка, проте, не є численною. Переважну більшість аналізованих КФО складають часткові еквіваленти різних типів. Серед них найчисленнішими є фраземи, які збігаються за основною ознакою, але різняться однією або кількома приватними денотативними семами. У коннотативному аспекті розбіжності у фразеологізмах польської та української мов виявляються на рівні експресивності, емоційної оцінки та сфери вживання. Виявлено також поодинокі випадки повної невідповідності

значень польських та українських КФО, образна основа та формально-граматична будова яких є однаковими.

10. Зіставний аналіз фразео-семантичних груп на позначення руху-переміщення польської та української мов свідчить, що дане поняття членується компаративними фразеологічними одиницями вказаних мов дещо по-різному, і дає змогу зробити висновок, що мовна картина світу, одним з проявів якої є фразеологічні засоби найменування, у носіїв зіставлюваних мов повністю не збігається.

Основні положення дисертації викладені у таких публікаціях:

1. Некоторые теоретические проблемы фразеологической номинации // Актуальные проблемы славянской филологии /материалы научн.конф./. - М.: Изд-во МГУ, 1993. - С.34-35 /у співавторстві з І.М.Тепляковим/.

2. Семантична структура польських фразеологізмів з компонентом-дієсловом chodzić // Проблеми слов"янознавства. - Львів, 1994. - Вип.46. - С.71-77.

3. Польські фразеологізми з компонентом-дієсловом руху у зіставленні з українськими // Вісн.Львів.ун-ту. Сер.філол. - Вип.24. - Львів /друкується/.

4. Про номінативну цінність фразеологічних одиниць // Зб. наук. статей, присвячений пам"яті проф.К.К.Трофимовича. - Тернопіль /друкується/.

НБ ім. В. Стефаника
АН України

Підписано до друку 28.12.93. Формат 60х84/16. Папір друк.№1. Друк. офсет. Умовн. друк. арк.1,2. Умовн. фарб. відб. 1,3. Обл.-вид. 1,2. Тираж 80. Зам. 5.

Машинно-офсетна лабораторія Львівського державного університету ім. І. Франка. 290602. Львів, вул. Університетська,1.

459522

Ав 29.122